

Застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

І.В. Тарасова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових
дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

Статтю присвячено проблемам реформування кримінального судочинства та аналізу норми Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., особливо стосовно застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Статья посвящена проблемам реформирования уголовного судопроизводства и анализу нормы Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г., особенно по применению мер пресечения в уголовном производстве при применении принудительных мер медицинского характера.

This article analyzes the problems of reformation criminal court proceedings, and analysis norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012p., in relation to application of measures of measures of caution within the limits of realization of criminal proceedings in relation to application of force measures of medical character.

Ключові слова: кримінальне провадження, примусові заходи медичного характеру, суб'єкт кримінального провадження, процесуального статусу, неосудна особа, обмежено осудна особа, запобіжні заходи.

Постановка проблеми

2012 рік був знаковим для кримінального судочинства в Україні. Прийняття Верховною Радою 13 квітня 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України стало реальним кроком на шляху реформування системи правосуддя, у першу чергу задля відходу від форми кримінального процесу, що діяла в Радянській Україні. Однак спроба докорінно змінити модель кримінального судочинства за один крок дала багате підґрунтя для прискіпливого наукового аналізу цього нормативного акта. Крім того, під час детального розгляду та тлумачення КПК 2012 р. стає зрозуміло, що деякі його положення потребують подальшого корегування та вдосконалення для виконання завдань правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням загальних питань застосування запобіжних заходів займалось багато видатних науковців, серед яких: І.Л. Петрухін, В.М. Коркунов, З.З. Зінатулін, З.Д. Єнікеев та інші. Проблеми застосування запобіжних заходів до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, розглядалися у роботах С.Є. Віцина, О.І. Галагана, П.С. Елькінд, В.О. Лобойко, П.О. Колмакова, Л.М. Попелюшко Л.Г. Татьяніної та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (далі – КПК 2012 р.) [1] не змінив загальні принципи кримінального судочинства України, але закріпив багато нових положень, однак не визначив спосо-

би їх реалізації. Однією із новацій є зміна системи запобіжних заходів і введення нових видів запобіжних заходів, які потребують підвищеної уваги, оскільки їх застосування пов'язане з обмеженням прав людини, особливо якщо це стосується людини психічно хворої.

Застосування заходів кримінально-процесуального примусу є чітко унормованою діяльністю уповноважених державою органів і посадових осіб, тому механізм реалізації норм права, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів щодо окремих категорій осіб, повинен бути детально унормованим у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Формулювання цілей статті

Проаналізувати норми Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. стосовно унормування особливостей застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. З'ясувати основні напрями в подальшому вдосконаленні кримінально-процесуального законодавства України, у тому числі, відносно застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розглядаючи питання про застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, необхідно починати з визначення суб'єктів такої форми кримінального провадження за чинним законодавством України.

Кримінальна відповідальність осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в стані неосудності чи обмеженої осудності регулюється Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України. У преамбулі Постанови ВСУ «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» №7 від 3 червня 2005 р. йдеться

про те, що «кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством передбачено систему норм, спрямованих на об'єктивне й гуманне вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, страждаючи на психічні хвороби або маючи інші психічні розлади» [2], однак не передбачено відповідних засобів реалізації вказаного.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у ст. 93 визначає, що примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) можуть бути застосовані судом до осіб:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;
- 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання [3].

Ці особи є психічно хворими, вони не є суб'єктами злочину та до них не можна застосовувати покарання, оскільки їх дії розглядаються як неусвідомлені [4].

Кримінальний процесуальний кодекс України також фіксує це положення в ч.1 ст. 503 із визначенням того, що за наявності достатніх підстав, які вказують на те, що особа вчинила кримінальне правопорушення в стані неосудності чи обмеженої особистості, кримінальне провадження повинно здійснюватися згідно з правилами, передбаченими в Главі 39 Кримінального процесуального кодексу України [1].

Особливості порядку здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру обумовлені з фактичного боку – психічним станом особи, з юридичного – особливим процесуальним статусом. КПК 2012 р. визначає суб'єктів цієї форми кримінального провадження як «особи, стосовно яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру», хоча в ст. 3 КПК 2012 р. поміж інших учасників кримінального провадження вони не вказані [1].

Визначення процесуального статусу цієї категорії суб'єктів кримінального провадження пов'язано з тим, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння чи кримінальне правопорушення, не усвідомлюючи своїх дій та їх наслідків, а відтак не здатні оцінити та скористатися в повному обсязі власними права й обов'язками як суб'єктів кримінального судочинства [4]. Реалізація прав можлива через законних представників, крім того всі процесуальні дії здійснюються за обов'язковою участю захисника [1, с. 52, 506, 507].

КПК України 2012 р. говорить, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється відповідно до загальних правил здійснення кримінального провадження, але з урахуванням положень Глави 39 кодексу [1, с. 504, 508, 512]. Однак, на мою думку, законодавець допустив нечіткість у формулюванні цієї норми. У законі необхідно було сформулювати це положення, спираючись на те, що особа, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ, є суб'єктом кримінального провадження з особливим процесуальним статусом, тому провадження щодо суспільно небезпечних діянь, учинених особою в стані неосудності чи захворілою на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, повинно проводитися згідно зі спеціальними положеннями Глави 39 КПК із дотриманням загальних засад здійснення кримінального провадження. Це підтверджує положення ч. 2 ст. 503 КПК 2012 р., яка містить імперативну норму, що зобов'язує слідчого, прокурора в разі встановлення підстав для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру змінити порядок досудового розслідування із загального на спеціальний, визначений у Главі 39 Кримінального процесуального кодексу України [1].

Таким чином, вірогідно, що законодавець мав на увазі, що кримінальне провадження відносно осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру,

повинно здійснюватися з дотримання усіх конституційних принципів і загальних засад здійснення кримінального провадження, зафіксованих у Главі 2 КПК 2012 р., при цьому вводяться додаткові гарантії захисту прав особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності.

Особливості здійснення кримінального провадження щодо осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, стосуються й порядку застосування інших заходів кримінального примусу. Можливість застосування запобіжних заходів у ході кримінального провадження щодо осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, є новацією Кримінального процесуального кодексу України разом зі змінами загального процесуального порядку застосування запобіжних заходів.

Детальний аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. приводить до висновку, що законодавець сформулював нову систему запобіжних заходів [1]. Крім того, вказаний кодекс у межах застосування запобіжних заходів вводить у ст. 194 КПК поняття «покладання додаткових обов'язків» на підозрюваного обвинуваченого, у випадках застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою [1]. Таким чином, фактично застосування запобіжного заходу складається із застосування певного виду запобіжного заходу та покладання додаткових обов'язків.

Нова системи запобіжних заходів, запропонована в КПК, складається із загальних і спеціальних запобіжних заходів. Загальні заходи закріплені у ст. 176 КПК і можуть бути застосовані до підозрюваних, обвинувачених, засуджених [1]. Спеціальні або додаткові запобіжні заходи, такі, що можуть бути застосовані при проведенні кримінального провадження в особливому порядку, лише до певної категорії суб'єктів кримінального провадження.

Спеціальні запобіжні заходи можна поділити на дві групи – до першої відносять-

ся ті, що можуть застосовуватися на рівні із загальними запобіжними заходами, тобто альтернативні запобіжні заходи. Таким заходом є передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд. Цей захід може бути застосований при проведенні кримінального провадження в порядку, визначеному Главою 38 КПК. Спеціальним суб'єктом є неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений, до якого може бути застосований один із запобіжних заходів, вказаних у ст. 176 КПК, або спеціальний – вказаний у ст. 493 КПК України [1].

До другої групи відносяться запобіжні заходи, застосування яких виключає можливість застосування загальних запобіжних заходів, тобто виключні запобіжні заходи. Ці заходи вказані в ст. 508 КПК, а саме:

1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку.

Такі запобіжні заходи застосовуються при здійсненні кримінального провадження в порядку Глави 39 КПК [1]. Спеціальним суб'єктом у цьому разі є особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, або особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, та стосовно яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру. До цієї категорії осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, не може бути застосовано інші види запобіжних заходів, крім перелічених у ст. 508 КПК.

Однак незважаючи на прогресивність наміру застосування до спеціального суб'єкта кримінального процесу спеціальних засобів кримінально-процесуального примусу, законодавець не дає пояснень, як фактично це може бути реалізовано. У КПК присвячено цьому питанню лише ст. 508, у якій закріплюється, що застосування запобіжних заходів до особи, стосовно

якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється згідно із загальними правилами [1].

Ще однією прогалиною в Кримінальному процесуальному кодексі є те, що законодавець, зробивши посилання на загальний порядок застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, і надавши їм спеціальний процесуальний статус, не вказав їх як суб'єктів при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. А саме, у ст. 177 КПК України визначається вичерпне коло осіб, до яких можуть бути обрані запобіжні заходи [1]. До них відносяться підозрюваний, обвинувачений, засуджений. Особа, щодо якої здійснюється провадження по застосуванню ПЗМХ, у переліку суб'єктів кримінального провадження, щодо якої може бути застосовано запобіжний захід, не вказана. Незважаючи на те, що згідно зі ст. 506 КПК такі особи користуються правами підозрюваного та обвинуваченого, але в обсязі, обмеженому психічним станом та через законних представників, тому їх статус не визначається як підозрюваного або обвинуваченого. Тим самим, законодавець підкреслює, з одного боку, обмеження в правах та обов'язках особи, пов'язане з психічною хворобою, з іншого – вводить задля реалізації її прав інших суб'єктів кримінального провадження – законних представників, до яких не може розглядатися питання про застосування запобіжних заходів.

Як вже зазначалося вище, провадження у справах осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, належить до особливих видів проваджень, тому під час застосування запобіжних заходів повинні враховуватися особливості процесуального статусу, психічного стану осіб, щодо яких здійснюється зазначене провадження. Застосування запобіжних заходів до осіб визначеної категорії не повинні спиратися лише на загальні мотиви та підстави, вказані в ст. 177 КПК, оскільки неможливо довести або спростувати

тезу, що особа в стані неосудності має намір перешкоджати здійсненню кримінального провадження в будь-який спосіб.

Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів зобов'язує суддю при прийнятті рішення про застосування певного виду запобіжного заходу спиратися на наявність ризиків, що особа буде переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду чи в інший спосіб перешкоджати кримінальному провадженню, їх доведеність слідчим чи прокурором і враховуючи інші обставини, перелік яких вказано у ст. 178 КПК [1].

Правила застосування до особи примусових заходів медичного характеру говорять, що всі засоби примусу можуть застосовуватися лише спираючись на медичні показання та ступінь загрози особи для суспільства та себе [5; 6]. Таким чином, мета застосування примусових заходів у кримінальному провадженні, у якому вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, це наявність підстав вважати, що особа є психічно хворою, становить суспільну небезпеку внаслідок психічного розладу та скоєння суспільно небезпечних дій [4]. Юридичною підставою для застосування запобіжного заходу до особи, стосовно якої вирішується питання про застосування ПЗМХ, є висновок судово-медичної експертизи про те, що цей психічний розлад обумовлює можливість спричинення особою значної шкоди собі або оточуючим. На підставі експертного висновку слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про застосування одного із перелічених у ст. 508 КПК запобіжних заходів.

Не викликає сумнівів, що застосування запобіжних заходів до особи, стосовно якої вирішується питання про застосування ПЗМХ, можливе лише за рішенням суду, після подання клопотання прокурором, слідчим за погодженням із прокурором [1]. Клопотання повинно відповідати всім вимогам ст. 184 КПК, і, крім додатків, вказаних в статті, необхідно додавати висновок психіатричної експертизи про психічний стан особи, як доказ того, що до неї

необхідно застосовувати спеціальні запобіжні заходи.

Однак окремо потребують регулювання питання, пов'язані з реалізацією права особи брати участь у судовому засіданні, під час вирішення питання щодо застосування запобіжного заходу до неї. КПК 2012 р. закріплює право висловлювати свою думку та пропозиції щодо виду запобіжного заходу та додаткових обмежень, що покладаються на особу разом із запобіжним заходом [1, ст. 187, 193]. Зрозуміло, що в таких випадках свою думку та пропозиції щодо виду запобіжного заходу та додаткових обмежень висловлюють законні представники та захисники, але необхідно додати ще й обов'язкову участь лікаря-психіатра, оскільки ні законні представники, ні захисники не мають спеціальних знань і навичок для оцінки психічного стану особи, її небезпечності для суспільства та самої себе, медичних показників, що впливатимуть на обрання певного запобіжного заходу.

У КПК 2012 р. багато інших невизначених питань, пов'язаних саме з особливостями процесуального порядку застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Наприклад, у випадках застосування передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, виникає питання, чи повинні особи, які беруть на себе відповідальність, давати письмову згоду, чи мають вони право відмовитись? Які правові наслідки можуть настати в разі порушення умов цього запобіжного заходу для опікунів, близьких родичів? Наприклад, у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки в ст. 180 КПК передбачено, що поручитель має право відмовитися від зобов'язань, але в разі порушення зобов'язань на поручителя накладається грошове стягнення. Чи можна застосовувати за аналогією цю норму, оскільки за змістом такі запобіжні заходи є однаковими, чи ні? Крім того, хто є відповідальним за пошук лікаря, який

здійснюватиме «обов'язковий нагляд» за особою, стосовно якої вирішується питання про застосування ПЗМХ, і який порядок отримання його згоди на застосування саме цього запобіжного заходу та його міру відповідальності, якщо запобіжний захід не буде дієвим. Кримінальний процесуальний кодекс не містить відповідей на ці запитання, що порушує питання про можливість забезпечення виконання особою, стосовно якої вирішується питання про застосування ПЗМХ, покладених на неї процесуальних обов'язків, а також досягнення мети правосуддя за допомогою застосування запобіжних заходів.

Висновки

Закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві України нових видів і порядку застосування спеціальних запобіжних заходів до осіб, щодо яких здійснюється провадження із застосування примусових заходів медичного характеру, таких як передання на піклування

опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, та поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, є позитивним зрушенням у напрямі захисту прав і законних інтересів осіб і одночасно якісної та ефективної реалізації завдань кримінального судочинства.

Однак, необхідно внести зміни до ст. 176 КПК із закріпленням того, що до осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, можливе застосування виключних запобіжних заходів у порядку, визначеному Главою 39 КПК України.

У ст. 508 КПК слід зробити зауваження, що питання про застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування ПЗМХ, здійснюється за рішенням суду за обов'язкової присутності захисника, законного представника, на підставі рекомендації експерта, який проводив судово-психіатричну експертизу, без урахування ризиків, вказаних у ст. 177 КПК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
2. Пленум Верховного Суду України Постанова №7 від 3 червня 2005 р. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2001. – № 25-26. – Ст.131.
4. *Тетерятник Г.К.* Проблеми застосування ізоляційних запобіжних заходів до осіб, щодо яких здійснюється провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру / Г.К. Тетерятник // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 977-982.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
6. *Достовалов С.* Цели применения принудительных мер медицинского характера / С. Достовалов // Законность. – 2000. – № 1. – С. 49-50.